

MUSTAFA KEMAL VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATINA ABDULLAH CEVDET'İN ETKİLERİ

Mustafa GÜNDÜZ*

ÖZET

Mustafa Kemal, modern Türkiye'nin inşasında siyasi, askerî, kültürel, eğitim ve ideolojik yapının teşekkülü bakımından şüphesiz en önde gelen isimlerin başındadır. Ancak yeni devletin farklı bir üslupla tesisinde çok farklı görüş, ideoloji ve meslekten kişilerin de önemli katkıları söz konusudur. Bu gün bunlardan birçoğunun bilinmesi, yaşaması ve canlı tutulması için gayret edilmektedir. Buna karşın, devlet ve toplumun inşasında önemli katkıları olanlardan bazılarının bilerek ya da bilmeyerek unutulması yakın tarihin, fikirler ve aktörler bakımından anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum bir yönüyle monolitik bir tarih, toplum ve devlet algısı ortaya koyarak modernliğin farklılıklar üzerine oturan doğasını gölgelemektedir. Bunun böyle olmasında farklı sebeplerle birlikte en başta, teleolojik tarih yazımının etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Erken Cumhuriyet dönemi kültür, eğitim, toplum ve ideoloji dünyasına kitapları, dergisi, tercümelemleri ve çelişkili düşünceleriyle katkıları olan Abdullah Cevdet'in söz konusu etki ve katkısının üzerinde hakkıyla durulduğu söylenemez. Bu sebeple bu yazıda, fikirleri bir 'tezatlar topluluğu' olarak da görülen, adı geçen son dönem Osmanlı, erken dönem Cumhuriyet aydınının Cumhuriyet'in bir numaralı lideri hakkındaki görüşleri ve ona olan etkisi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Abdullah Cevdet, Cumhuriyet, eğitim, modernleşme, ideoloji, din, sekülerleşme.

---

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi. mstgndz@gmail.com

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

**THE EFFECT OF ABDULLAH CEVDET ON THE
MUSTAFA KEMAL AND EDUCATION AND CULTURE OF
EARLY REPUBLICAN PERIOD**

ABSTRACT

Mustafa Kemal is one of the most prominent leaders of the building of modern Turkey Republic in terms of political, military, cultural, educational and formation of ideological structure. But, there were very different people from views, ideologies and occupation during the establishment of new state. Knowing that many of them these days, is trying to keep life and living. While intentionally forgetting or not knowing of some of the men who had important contributed to the construction of state and society, makes difficult to understand recent history in terms of ideas and actors. This case with a direction, suggests a perception of monolithic history, society and state. This case shades the nature of modernity which upon the differences. There are different reasons that this is but preeminently, the effect is thought to be teleological historiography. Abdullah Cevdet with books, journal, translations and polemics has lots of effects on the early republic. But, that can't be said properly have been focused on his attributes and effects.

Therefore in this paper argues connection and effect between Abdullah Cevdet who is famous controversial ideas and Mustafa Kemal the first number leader of Republic.

Keywords: Mustafa Kemal, Abdullah Cevdet, Republic, Education, modernization, ideology, religion, secularism.

Giriş

Batı dünyasında 17. yüzyıldan itibaren başlayan siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik değişim sonrasında ortaya çıkan yeni devlet ve toplum sistemi bütün dünyada baskın bir değer olarak kendini kabul ettirmiştir. Bu doğrultuda Batı dışı toplum ve devletler iç ve dış dinamiklerin tesiriyle, gönüllü ya da zorunlu olarak hızlı bir değişim içine

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

girmişlerdir. Bu hızlı, radikal ve dış kaynaklı değişim dalgasının etkilediği büyük devlet ve toplumlardan biri de şüphesiz 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti ve toplumu olmuştur.

Osmanlı Devletinde değişimin hızı özellikle Tanzimat yıllarından sonra artış gösterirken, istikameti de belirginleşmeye başlamıştır. Bu istikamet, Batı tipi laik bir devlet ve toplumsal hayat düzenidir. Bu yeni sisteme daha kısa olarak 'modern devlet ve toplum'; sürece de 'modernleşme' denilebilir. Bu süreç Islahat Fermanı ile temel doğrultusunu bulmuş, II. Abdülhamid döneminde belirginleşmiş, II. Meşrutiyet döneminde sistemin işleyiş projeleri oluşturulmuş, yapılmak istenenler ana hatları ile planlanmış, Mustafa Kemal'le ise meşrutiyet kazanarak, sonun başlangıcı olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ve gerçekleştirilen inkılâplar söz konusu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Şüphesiz Cumhuriyet inkılâplarının en önde gelen ismi ve mimarı Mustafa Kemal'dir. Ancak Cumhuriyet'in ilanı dâhil, diğer bütün inkılâpların II. Mahmud'a kadar uzanan bir fikrî hazırlık evresi ve evrimi söz konusudur. Bu süreklilik bu güne kadar fazla vurgulanmamış olsa da özellikle Şerif Mardin, Kemal Karpat, Selim Deringil, Şükrü Hanioglu, Mehmet Ö. Alkan ve Bedri Gencer gibi araştırmacılar Osmanlı modernleşmesinin Cumhuriyet'e uzanan sürekliliğine değinmişlerdir. Örneğin Gencer, eserinde: "*Film aslında 1839'da kopmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Reşit Paşa'nın doğal takipçisi idi. Mustafa Reşid, Sultan Abdülhamid ve Mustafa Kemal hepsi zorunlu bir tarihi misyonu sürdürdüler. Kurduğu okullardan yetişen genç bir zabıt olarak Mustafa Kemal, Abdülhamid'in en büyük dileği, ülkenin kurtarılması misyonunu üstlenen kişi oldu*"¹ diyerek söz konusu devamlılığa işaret etmiştir². Bu zorunlu devamlılık sürecinde bilim ve fikir alanından, siyaset, kültür ve askerî çevrelere varıncaya kadar çok farklı kişilerin katılımları ve katkıları vardır. Elbette bu süreçte Niyazi Berkes ve Bernard Lewis'in son üç yüz yıllık değişim ve dönüşümü ele alan eserlerinde dile getirdikleri gibi karşıt cepheler de yok değildir. Örneğin, Berkes, Atatürk devrimi ile sonuçlanan ve iki yüz yıldan beri devam eden değişim sürecinin, Türk toplumunun iç dinamiklerinden hareketle bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını savunurken Lewis, bunun Batı zorlaması ve dış dinamiklerin etkisiyle gerçekleşmiş bir süreç olduğunu ileri sürmektedir. Buna benzer pek çok tartışma söz konusudur. Dolayısıyla bu sürecin ve önde gelen

¹ Bedri Gencer, **İslam'da Modernleşme, 1839-1939**, Lotus Yay., Ankara, 2008, s.784.

² Gencer **Toplum Bilim**'de yayımlanan makalesinde, Mustafa Kemal'in, "Hissimin babası Namık Kemal, fikrimin babası Ziya Gökalp" ifadelerini de kullanarak, laik sistemin zihni arka planının Namık Kemal ile başladığını bir zorunluluk olarak ifade etmiştir. Bedri Gencer, "Türkiye'de Laikliğin Tarihi Dinamikleri", **Toplum Bilim**, 84, Bahar, s. 151-171.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

mimarlarının ve etkilendikleri kişi ve eserlerin bilgi ve düşünce kaynaklarının daha yakından tanınması önemli görülmektedir.

Mustafa Kemal'in öğretmenleri, etkilendikleri, okudukları ve önemsedığı kişiler üzerine farklı araştırmalar vardır. Bu eserlere bakıldığında M. Kemal'in özgün fikirlerini bir anlamda besleyen, geliştiren birçok kişiden söz edilmektedir. Erken Cumhuriyet dönemi eğitim, kültür ve ideolojisinin önde gelen teorisyenlerinden bazıları: Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Rıza Nur, Hamdullah Suphi, Mustafa Necati, Avni Başman, M. Emin Erişirgil, Hilmi Ziya Ülken, M. Şekip Tunç, İ. Hakkı Baltacıoğlu ve H. Rahman Öymen'dir. Bu isimler yeni kurulan devletin özellikle eğitim felsefesi politikalarında önemli olan eğitimcilerdir. Bu kişilerin düşünsel birikimleri büyük ölçüde II. Meşrutiyet döneminde oluşmuştur. Mustafa Kemal'in düşünce kökenlerine inebilmek için de, öğretmenleri, okuduğu kitaplar, eğitim, arkadaş, asker ve siyaset çevresini incelemek gerekir.

Mustafa Kemal'in özellikle askerî okul yıllarından itibaren kimleri ve hangi eserleri okuduğunun bilinmesi Cumhuriyet dönemi eğitim ve kültürünü anlamak için önemlidir. Onun, askerî okul yıllarında ve sonrasında *Mizan*, *İctihad*, *Osmanlı*, *Şurâ-yı Ümmet* ve *Meşveret* dergilerini takip etmesi³ düşünce kaynaklarının kimler olduğu hakkında ipuçları vermektedir. Adı geçen dergiler II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet döneminin aykırı düşünce, felsefe ve projelerle dolu yayınlarıdır. Mustafa Kemal'in etkilendiği, görüş ve önerilerinden istifade ettiği birçok yerli ve yabancı isim de söz konusudur.⁴ Bunlar içerisinde Abdullah Cevdet'in Mustafa Kemal ve erken Cumhuriyet dönemi eğitim ve kültürüne etkilerini daha yakından görmek ilgili alana katkı sağlayabilir.

Görüş, düşünce ve önerileri ile II. Meşrutiyet döneminde tepki toplamış ve sürekli tartışılmış isimlerinden biri Abdullah Cevdet'tir. Cevdet'in, yazı hayatının başlangıcından sonuna kadar ısrarla savunduğu görüşlerinin yanında, döneme göre değişimlerin gözlemlendiği düşünceleri de vardır. Sürekli savundukları arasında, Batı tarzı bir eğitim sistemi,

³ Cemil Sönmez, *Atatürk ve Okuma Sevgisi*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1994, s.65.

⁴ Atatürk'ün düşünce kaynaklarını geniş biçimde araştıran kaynaklar A. Cevdet'in önemine vurgu yapmışlar ancak detaylı açıklama vermemişlerdir. Örneğin bkz.: Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, TTK Yay., Ankara, 1999; Ayrıca bkz.: Erik Jan Zürcher, "Ottoman Sources of Kemalist Thought", *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy*, Edited by Elisabeth Özdalga, London, RoutledgeCurzon, 2005; Selami Kılıç, "II. Meşrutiyet Devri Aydınlarının Atatürk Üzerindeki Etkileri", *Toplumsal Tarih*, S. 83, Kasım 2000, s. 16-20; Aynı Yazar: *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005; Yahya Akyüz, "Atatürk'ün Düşünce Yapısının Kökenleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1992, S.23, s.233-240.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Tevhid-i tedrisat ve medenî hukuk ilk başta gelir. Batı kaynaklı kadın hak ve hürriyetlerinin kanunlara girmesini istemiş ve kadın toplumsallığını, kadın hak ve hürriyetini 1900'lerden itibaren sürekli savunmuştur. II. Meşrutiyet senelerinde kışkırtıcı bir biçimde Latin harflerinin alınması konusunda ısrarcı olmuştur. Onun bu görüş ve önerileri ve farklı modernleşme zihniyetiyle Mustafa Kemal'i etkilediği dile getirilmektedir. Bütün bunların izini Cevdet'in *İçtihad* mecmuasından sürmek mümkündür:

Abdullah Cevdet'in ve *İçtihad*'ın programı, amaçları, iddiaları ve istekleri

Abdullah Cevdet, 1904'ten beri çıkarmakta olduğu *İçtihad*'ın programında Cumhuriyet sonrasında fazla bir değişikliğe gitmemiştir. Bu kararlılığını hayatının sonlarında bir övünç olarak zikretmiştir. Cumhuriyet'in ilanı ve inkılâpların ardı ardına yapılmaya başladığı sıralarda Cevdet her sene başında *İçtihad*'ın programının ne olduğunu, amaçlarını, iddialarını ve isteklerini belirten yazılar kaleme almıştır. Bundan sonra da otuz yılın bir muhasebesini yaparak, nereden nereye geldiğine dair bir bilanço çıkarmıştır. 1927'de Cevdet, *İçtihad*'ın neleri savunduğunu ve hangi noktaya geldiğini şöyle açıklar:

“İçtihad'ın gayesi cemiyetin yalnız havas kısmına ve fikriyât ve ruhiyatın şu'ubât-ı mahsusasına değil, umuma taalluk etmek ve mebâhisi arasına yalnız siyâsiyât dahil olmamak üzere beşeri alakadar eden kâffe-i mesâil idhâl emek olacaktır. Bunun için programımızın tertibinde bilhassa mevâdd-ı âtiyenin nazar-ı itibara alınması takarrür etti. Son zamanlarda bir faaliyet-i mahsusa alan sanat hareketi, resim, heykeltıraşlık, fenn-i mimari ve şark usulünde tezyinat dâhiliyeye dair etraflı malumat vermek bizi alakadar edecek memlekete ait meraklı ve istifadeli seyahatleri nakletmek⁵”.

Cevdet'in *İçtihad* dergisini çıkarmaktaki amacının, bütün toplum kesimlerini etkilemek ve her hangi bir sınıfa ayrıcalık göstermemek olduğu belirtir. Her ne kadar *İçtihad* belli bir kesime hitap etse de başyazar aksini söylemektedir. Bunun yanında *İçtihad*'ın toplumsal hayatın yeniden düzenlenmesine yönelik bir gayretinin de olduğu anlaşılmaktadır. Bu istek Cumhuriyet döneminde belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır. Cevdet, *“milletimizin maddî ve manevî sahada ilerlemeye verdiği destek ve ona katılma kabiliyeti sayesinde”⁶* istenilen hedeflere her an daha da yaklaşıldığını ifade eder.

⁵ [Abdullah Cevdet], “Gayemiz ve Yeni Programımız”, *İçtihad*, No: 235, 1 Eylül 1927, s.4465.

⁶ [Abdullah Cevdet], “Gayemiz...”, *İçtihad*, No: 235, 1 Eylül 1927, s.4465.

Yeni bir toplum hayatının oluşturulmasında şüphesiz önemli unsur, yeni değerler sisteminin meydana getirilmesidir. *İçtihad*'ın temel hedeflerinden biri de budur: “‘İyi, güzel, doğru’ bizim ekâlîm-i selâsemiz, işte bunlar oldu. Elimizdeki nefîr(cemaat, topluluk) bize hakkın eliyle verilmiştir. Nefhamızın uzaklara gideceğine imanımızın şiddet ve kuvveti bundandır⁷”. Buradan da anlaşıldığına göre, toplumun değer ölçülerinin artık yeniden inşa edilmesi gerektiği öne sürülmektedir. Cumhuriyet idaresi bunu yapmaya çalışacaktır. Cumhuriyet’in radikal inkılâplarının ardından Cevdet ve dergi ekibi bu güne kadar savunduklarının gerçekleştiğini memnuniyetle ifade etmişlerdir. 1928’de derginin 24. çıkış yılı kutlanırken, ‘bu gün emellerimizin pek çoğunun gerçekleşmesinden dolayı mutluyuz. Meşrutiyet inkılâbı, Cumhuriyet inkılâbı, toplumsal inkılâplar birbirini takip etti. İstiklal harbinin neticesi ‘hasta adamın’ mirasçılarını hayrete bıraktı. Maddî sömürgecileri kovduktan sonra, ondan daha şedit olan manevî düşmanları kovmaya başlıyoruz (...) Eski âdet ve alışkanlıklarla, hukuk kurallarıyla ve mevcut okuma yazma oranıyla medenî ve müreffeh devletler sınıfına giremezdik⁸’ yorumu yapılmıştır.

Abdullah Cevdet ve *İçtihad* dergisinin çok uzun zamandan beri neyin mücadelesini verdiğini net bir şekilde anlatan ifadelerden biri de şöyledir: “*İçtihad* asriliği istiyordu. İşte şapka giyildi, kadınların peçeleri kaldırıldı, Latin harfleri kabul olundu, dinin dünya işlerine müdahalesi kaldırıldı, Hilafet, Meşihat ilga olundu⁹”. Yazının devamında Cevdet, her ne kadar bazı yeniliklerin, inkılâpların savunuculuğunu yıllardan beri yapmış olsalar da, yine de istenilenlerden bazılarının gerçekleşmediğini üzüntüyle söyler. Yukarıda görüldüğü gibi gerçekleşmeyen daha pek çok şey vardır. Bunların başında cehalet, okuma yazma oranının azlığı ve toplumun sağlık durumudur. Ona göre, her şeyden önce zihniyetler değişmelidir ki bu konuda da istenilen başarı şimdilik sağlanmış değildir. Dolayısıyla yazının sonunda Cevdet, “işimiz henüz bitmemiştir” der. Zaten kısa bir süre sonra da aynı dergide bu yazıya yorum yazan bir başka yazar, Ahmet İhsan [Tokgöz], “işimiz yeni başlamıştır” diyecektir. Bu da istenilenlerin bir gün mutlaka gerçekleşeceğine olan ümidin bir göstergesidir.

⁷ [Abdullah Cevdet], “Yirmi Üçüncü Sene”, *İçtihad*, No: 235, 1 Eylül 1927, s.4464

⁸ Abdullah Cevdet, “İçtihad’ın 24. Sene-i Devriyesi”, *İçtihad*, No: 259, 1 Eylül 1928, s.4999-5000.

⁹ Abdullah Cevdet, “İşimiz Bitmemiştir”, *İçtihad*, No: 351, 1 Temmuz 1932, s.5782.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Abdullah Cevdet ve *İçtihad*'dan Cumhuriyet inkılâplarına coşkun destek

Abdullah Cevdet'in ve *İçtihad*'ın 1904'ten beri ısrarla ve bütün eleştirilere rağmen savundukları konulardan biri cehaletin temel sebebi, toplumsal hayatın baş belası olarak gördükleri Arap harflerinin atılarak yerine Latin harflerinin alınmasıdır. *İçtihad*'da bu kadar ısrarla savunulan konu bir iki konu hariç yok gibidir. Özellikle II. Meşrutiyet senelerinde bu konuda hayli ateşli tartışmalar olmuştur. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde *İçtihad* ve yazarları alfabe değişikliği konusu üzerine daha da ağırlık vermişler ve Cevdet'in fikirdaşı İsmail Hakkı Bey İzmir İktisat Kongresi'nde bu sorunu ısrarla savunmuştur.¹⁰ Çünkü onlara göre çağdaşlığa, medeniyete giden yol öncelikle buradan geçmektedir. Bu sebeple Latin harflerinin alınmasını savunan İsmail Şükrü Bey 1925'teki yazısına '*Asrî Türk Harfleri*'¹¹ başlığını koymuştur. Latin harflerinin kabulü kararı verilince bu haber, "*Son darbe-i tahlis*", "*başımıza bela olan Arap harfleri terk ediliyor*"¹² başlığıyla ve sevinçle duyurulmuştur. Daha sonra bu karar farklı vesilelerle alkışlanmıştır.¹³ Onlara göre, diğer bütün inkılâplar başarı ile gerçekleşse de harfler konusu gerçekleşmemiş olsa bu diğer bütün faaliyetleri gölgede bırakacak bir eksiklik olacaktır. "*İnkılâbımızı nakıs kalmaktan kurtaracak olan Latin harflerinin esas itibarıyla kabulü bir encümen faaliyetinin ilk adımı olmak lazımdır*"¹⁴ ifadesi bu görüşleri pekiştirir.

Abdullah Cevdet ve *İçtihad*'ın pek çok yazıda alfabe konusunu tartışmasının ve bunda ısrar etmesinin sebebi, okuma yazma oranının düşüklüğüdür. Bu eksiklik medeniyet, çağdaşlaşma ve ilerleme yolunun en büyük engelidir. Avrupa gelişmesini öncelikle okuma yazmaya borçludur. Bu sorun halledilmeden ilerlemenin gerçekleşmesi mümkün değildir. Pek çok yazıda diğer devlet ve topluluklarla karşılaştırma yapılmıştır. Bunlardan birinde: "*Dünkü Bulgarya'da bundan daha on sene evvel okuryazarların nispeti yüzde altmış beş idi. Biz hala nüfusumuzun yüzde yirmisinin olsun okuryazar olduğunu görmeye mütehasşiriz*"¹⁵ dedikten sonra, bu konunun önemini vurgulamak için "*bu derdimizin teşrihini de büyük Gazi'nin ağzından dinleyelim*" diyerek

¹⁰ *İçtihad*'ın 1 Haziran 1923 tarihli 154 numaralı sayısından sonraki yazılara bakılabilir.

¹¹ İsmail Şükrü, "Asrî Türk Harfleri Hakkında", *İçtihad*, No:189, 1 Teşrin-i Evvel 1925, s.3724.

¹² Abdullah Cevdet, "Gazi Hazretlerinin Nutku ve İsmet Paşa'nın Beyanatu", *İçtihad*, No:239, 1 Teşrin-i Sâni [1]927, s.4556.

¹³ [İçtihad], "Cumhuriyetimizin Hars Sahasında Bir Feth-i Mübini, Latin Harflerinin Kabulüne Karar Verildi", *İçtihad*, No: 252, 1 Mart 1928, s.4798.

¹⁴ Abdullah Cevdet, "Büyük Millet Meclisinin Açılması Münasebetiyle Gazi Paşa Hazretlerinin Nutku", *İçtihad*, No: 216, s.4160.

¹⁵ Abdullah Cevdet, "İçtihad'ın 24. Sene-i Devriyesi", *İçtihad*, No: 259, 1 Eylül 1928, s.4999-5000.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Mustafa Kemal'in yeni alfabe ve Türk milleti hakkındaki önemli sözlerine yer verir. Yeni alfabenin herkes tarafından öğrenilmesi zaruretine değinen Mustafa Kemal, bunun bir vatandaşlık görevi olduğunu hatırlatır. Mevcut okuma yazma seviyesinin utanç verici olduğunu belirtir ve *'Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir. İftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir'* der. Cehaletin sorumluları olarak yöneticileri gösteren Mustafa Kemal, artık eski hatalara düşülmeyeceğini ve bundan sonra milletin yazısı ve kafası ile medeni dünyanın yanında olduğunu söyler.

Abdullah Cevdet'in diğer inkılâplara da coşkun destek verdiği derginin 1923 sonrası sayılarında açıkça görülür. Her şeyden önce Cevdet, Cumhuriyet'in genel faaliyet programının kendi programıyla aynı olduğunu iddia eder: *"Görülüyor ki, Cumhuriyet'in faaliyeti programı İ,İ,İ rumuzuyla, yani üç elif(İ) ile gösterilebilecek ki, istihsal, imar, imal kelimelerinin ilk harfleridir"*¹⁶ Cevdet *'benim istediklerim de zaten bunlardı'* diyerek, bir an önce söz konusu programın hayata geçirilmesini istemiştir.

Abdullah Cevdet ve *İçtihad*'ın eğitim inkılâplarına verdiği destek, alfabeye verdiği destekten az değildir. Yeni eğitim programını *'asrî terbiye'*¹⁷ olarak niteleyen Cevdet, bunun kaynağının Amerika ve Avrupa olduğunu söyler. Amerikalı eğitimci Kilpatrick'in bir konferansından izlenimlerini anlatan Cevdet, ondan duyduklarının tam da hayal ettiği tarzda çağdaş bir eğitim olduğunu ve bunun Türkiye'de uygulanması gerektiği inancındadır. Cevdet'in yeni eğitim sistemine program ve içerik bakımından hayli katkıları vardır. Omar Buyse'den tercümesini yaptığı *Amerikan Terbiye Usulleri* başlıklı eser, millî eğitimin temel kaynaklarından biri olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Batılı tarzda bir bilim zihniyeti oluşturabilmek için Batılı eserlerin tercümesine büyük önem verilmiştir. 1925 sonrasında bu proje dâhilinde, Cevdet'e de pek çok tercüme siparişi verilmiştir. Çevrilen bu eserler Maarif Vekâleti'nce onaylanarak okullarda okutulmuş, öğretmenlere kaynak eser olarak tavsiye edilmiştir. Bu tercümelerin kimlerden ve hangi eserler olacağı konusunda da Cevdet belirleyici olmuştur. *İçtihad* dergisinin Maarif Vekâletince desteklenmesi¹⁸ onun resmi ideoloji tarafından benimsendiğini gösteren önemli delillerden biridir.

Mustafa Kemal'in Abdullah Cevdet'in eserlerini ve tercümelerini okuduğuna da değinilmiştir. II. Meşrutiyet senelerinde

¹⁶ Abdullah Cevdet, "Büyük Millet Meclisinin Açılması..." s.4160.

¹⁷ Abdullah Cevdet, "Asrî Talim ve Terbiye", *İçtihad*, No:220, 15 Kanun-ı Sâni 1927, s.4223-24.

¹⁸ Nuri Fehmi, "Büyük Dosta", *İçtihad*, No: 358, s.5888.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

İçtiḥad ve Cevdet'in tercümeleleri Makedonya'daki askerler arasında okunmaktadır.¹⁹ Atatürk kitaplığında Abdullah Cevdet'in tercüme ettiği ve Mustafa Kemal'in okuduğu *Kütüphane-i İçtiḥad*'dan altı kitap bulunmaktadır.²⁰ Bu kitaplardan tıpkıbasımı yapılanlara bakıldığında,²¹ Atatürk'ün bu eserleri satır altlarını çizerek ve notlar alarak dikkatlice okuduğu görülmektedir.

Din eğitimi ve gençliğin eğitimi konusunda da Cevdet'in ve *İçtiḥad*'ın hedef belirleyici bir etkisinin olduğu görülmektedir. Cevdet sürekli olarak Türk gençliğine çalışmak, okumak, dinç olmak, ölmek için değil yaşamak için mücadele etmek gerektiği konusunda çağrılarda bulunur. Bir yazısında, “*doğrudan doğruya hayat ve saadete hizmet ve faydası olmayan hiçbir bilgiyi kafanıza sokmayın*”²² Cevdet geleneksel olarak verilen din eğitimine karşıdır. Devlet okullarında ve küçük yaştaki çocuklara din eğitimi verilmesinin büyük zararı dokunacağı görüşündedir. Çünkü küçük çocukların dinî eğitim alması onların ‘fitrat-ı dîniyelerini’ öldürür. Dinî eğitim zamanından önce verilirse, aksi tesir yapar. Bu aksi tesir o kadar derinlere kök salar ki, çocuğun ruhunda hayati yaralar bırakır. Bugünün okullarında verilen dinî eğitim, duygusal bir ilerleme vermemektedir. Sıradan bir çocuk dinî eğitimi, hayatın bir parçası olarak anlar. Ancak, zeki bir çocuk dini belki de ebediyen reddeder ve kendini kuyuya düşmekten kurtarabilir.²³

Cevdet ve *İçtiḥad* yazarlarını en çok sevindiren inkılâplardan biri de Medenî kanunun kabulüdür. Bu inkılâp, Mustafa Kemal'in en büyük zaferlerinden biri olarak değerlendirilir. Cevdet'e göre, yüksek bir millet olabilmek için medenî bir kanuna da sahip olmak şarttır. Üstelik bu noktaya da hemen gelinememektedir. Ancak ‘Büyük Gazi'nin himmeti!’ ile Türk milleti bu seviyeye gelmiştir.²⁴ Şimdi bir millet için yükselmenin önündeki engellerden büyük bir taş daha kenara atılmıştır.

¹⁹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.221; Ayrıca Bkz: Zürcher, *a.g.e.*, s.17; (Burada, Mustafa Kemal'in Manastır Askerî İdadisi'nde okuduğu hatırlanmalıdır).

²⁰ 1. Gustave Le Bonn, *Avrupa Harbinden Alınan Psikolojî Dersler*, İstanbul 1918 (Çev.: A. Cevdet).

2. Jean M. Guyau, *Bir Filozofun Şiirleri*, İstanbul 1930, (Çev.: A. Cevdet).

3. Jean Meslier, *Akîselim*, İstanbul 1929 (Çev.: Abdullah Cevdet).

4. Omar Buyse, *Amerika Terbiye Usulleri*, 2 Cilt, İstanbul 1925 (Çev.: A. Cevdet).

5. Jean Marie Guyau, *Terbiye ve Veraset*, İstanbul, 1927 (Çev.: A. Cevdet).

6. Gustave Le Bonn, *Dün ve Yarın*, İstanbul, 1921 (Çev.: Abdullah Cevdet).

²¹ Jean Meslier, *Sağduyu, Tanrısızlığın İlmihali*, Kaynak Yay., İstanbul, 1995.

²² Abdullah Cevdet, “Bize lazım Olan Felsefe, 1”, *İçtiḥad*, No: 327, 15 Ağustos 1931, s.5524.

²³ Abdullah Cevdet, “Dinî Terbiye”, *İçtiḥad*, No: 224, 15 Mart 1927, s.4288.

²⁴ “Kanun-ı Medenî”, *İçtiḥad*, No: 199, 1 Mart 1926, s.3893.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Cumhuriyet inkılabları arasında en önemlilerinden biri de kuşkusuz Darülfünun'un yerine İstanbul Üniversitesinin 1933'te kurulmasıdır. Bu değişikliğe gidebilmek için 1927'den itibaren çalışmalar başlatılmıştır. Bu süreçte Abdullah Cevdet, 1928'deki yeni üniversite çalışmalarına da destek vermiş ve Darülfünun'un dışında yeni bir üniversitenin kurulmasını şiddetle desteklediğini belirtmiştir.²⁵

Abdullah Cevdet ve diğer pek çok *İçtihad* yazarının yine uzun zamandan beri savundukları, üzerinde ısrarla durdukları konulardan biri, kadınların eğitim görmeleri, toplumsal hayatta rahatça yer alabilmeleri ve istedikleri gibi giyinmeleridir. Özellikle tesettür ve çok eşlilik konusu şiddetle eleştirilmekte, toplumsal geriliğin önemli sebeplerinden biri olarak gösterilmekte hatta daha da ileri gidilerek bunun bir 'ilkellik' olduğu ileri sürülmektedir. *İçtihad* kadrosunun bu konuda hayli kışkırtıcı görüşlere sahip oldukları söylenilebilir. Kadınlara yönelik inkılablarda, *İçtihad* yazarlarından ve özellikle Abdullah Cevdet'in fikirlerinden bir şekilde etkilenildiği iddia edilebilir. *İçtihad* yazarları, kılık kıyafet devrimi yapıldığında da bunu büyük bir medenî davranış olarak alkışlamıştır. Hatta şapka'nın eski Türk kavimlerinin bir giysisi olduğu savunulmuştur. Yeni kıyafetlerin eskisine tercih edilmesini ve eski Turanî kıyafetlerin medenî olmadığını dile getirilmiştir. Bu yeni kıyafetlerin kayıtsız şartsız kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kadınların istedikleri gibi giyinmeleri gerektiğini, yüzlerini açmalarını, kamusal alanda çalışmalarını, devlet işlerinde görev almalarını istemişlerdir. Ayrıca yeni medeniyet dalgasının karşısında durulamayacağı da tekrarlanır:

*"Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir. Gafil itaatsizler hakkında çok bîamandır. Dağları delen, semalarda pervâz eden, gözle görülmeyen yıldızlara kadar her şeyi gören, tenvir eden, tetkik eden, medeniyetin muvacehe-i kudret ve ulviyetinde kurun-ı vustaî zihniyetlerle ve ibtidai hurafelerle yürümeye çalışan mahvolmaya veya hiç olmazsa esir ve rezil olmaya mahkûmdur"*²⁶.

Cumhuriyet'in oluşturmaya çalıştığı yeni vatandaş özelliklerinde Cevdet'in görüşleri ve destekleri söz konusudur. Ona göre yeni vatandaşın niteliği hakikaten medenî, hakikati arayan ve yaşayan bir insandır. Bu insan öncelikle annesine, babasına, evladına, eşine, kardeşine ve ailesine bağlı olmalıdır. Örfüne, âdetine, gelenek ve göreneklere uymalı, onları korumalı, sevmeli, geliştirmeli ve onlarla övünmelidir. Ancak o zaman sevgisini faydalı bir şekilde bütün topluma ulaştırabilir.

²⁵ Abdullah Cevdet, "İş Üniversitesi", *İçtihad*, No: 285, 15 Kanun-ı evvel 1329, s.5303.

²⁶ Abdullah Cevdet, "Daima Daha İleri, Daima Daha Yüksek", *İçtihad*, No:188, 15 Eylül 1925, s.3718.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

İnsan öncelikle kendi çevresini sevmeli, korumalı ve geliştirmelidir. Ondan sonra uluslar arası olma gelir. Uluslar arası olmak öncelikle, kendi kültürünü oluşturmakla olur, onu inkâr etmekle değil.²⁷

Mustafa Kemal'e hayranlık ve 'modern zamanların peygamberi'!

Abdullah Cevdet, Mustafa Kemal hakkında ilk yazısını tespitlerimize göre 1925'te yazmıştır. Ancak bundan önce yazmış olması da kuvvetle muhtemeldir. Bu tarihten sonra her yazdığı yazıda Mustafa Kemal, “büyük bir deha”, “büyük bir müceddid”, “büyük el”, “bu günün peygamberi” vb. sıfatlarla anlatılmıştır. Bütün yazılarında Cevdet'in ona büyük bir hayranlık gösterdiği açıktır. Latin alfabesini kabulü konusunda “bu en mühim ve en diriltici darbeyi de indirecek el yine büyük müceddidin eli olacaktır²⁸” diyerek insanüstü bir sıfatla onu anarken, bir başka yazısında, “milletimizin doğurduğu fevkalade bir meş'âl rüfeka-yı gayretiyle Türkiye'yi Sevr girdâbından çıkardı²⁹” demektedir. Mustafa Kemal'in “Türklerin ruhu³⁰” olduğunu söyleyen Cevdet, onu Türk milletinin yarattığı bir deha olarak görür:

“Balzac, eserlerinin birinde ‘Le génie a de grandes oreilles en dedans’ yani, ‘dehanın derununda hassas kulakları vardır(sic.)’ demiştir. Bizce şu vaz’ı da ilave etmelidir: Dehanın henüz mevcut olmayan henüz vukua gelmemiş olan hadiseleri gören gözleri vardır. Büyük Millet Meclisi kürsüsü üzerinde ‘Yunan ordusunu Anadolu’nun harim-i ismetinde boğacağım’ dediği zamanı hatırlarız. O zaman pek çok kimseler, bunu sade bir teşci sözü telakki ve me’yus olmaya devam etmişti³¹”.

Gazi Paşa, Aydın Türk Ocağına gelir ve orada bir konuşma yapar. Oradakilere köylere gidip gitmediklerini sorar. Onlar da köylere gidemediklerini, çünkü tahsisatlarının olmadıklarını söylerler. Gazi Paşa da onlara: “‘Mehdinin propagandasını yapanların tahsisatı mı vardı’ diyerek çıkışır. Abdullah Cevdet bunu büyük bir olay olarak görür ve “Mustafa Kemal Paşa Hz.lerinin bu hitap ve itabı yüksek ve derin bir mana ile doludur.... Mustafa Kemal Paşa ahlâki ve içtimaî yaralarımız üzerine neşterini dokundurmuş ve buradan korkunç bir cerahat

²⁷ Abdullah Cevdet, “Edouard Herriot Mütefekkir ve Türkiye Dostu”, **İçtihad**, No: 348, 1 Temmuz 1932, s.5744; Bu konuda ayrıca bkz: Hilmi Ziya Ülken, **Şeytanla Konuşmalar**, Ülken Yay., İstanbul: 2002, s.45.

²⁸ “Vasıf Bey”, **İçtihad**, No: 268, 1 Mart 1929, s.5129.

²⁹ Abdullah Cevdet, “Yaratmalı”, **İçtihad**, No: 284, 1 Teşrin-i sani 1329, s.5290.

³⁰ Abdullah Cevdet, “Yaratmalı- 5”, **İçtihad**, No: 293, 15 Mart 1930, 5335.

³¹ [Abdullah Cevdet], “Zî Şevket Müceddidimiz İstanbul'da”, **İçtihad**, No: 231, 1 Temmuz 1927, s.4399.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

*püskürmüştür*³²”. der. Hepsinden önemlisi, 1924 ve 25’in önemli inkılâplarından sonra Cevdet, Mustafa Kemal’i ‘*bu günün peygamberi*’ ilan eder:

*“Bu günün peygamberi Mustafa Kemal’dir. Millete zincirler imal, cehennemler inşa, zebaniler tasavvur edenlerden değildir. Onda bir nefes vardır ki, hem uzaklara gidiyor, hem de uzakları gösteriyor. Mustafa Kemalsiz biz, Semerkant, Taşkent hanlığı derekesine düşeceğiz. Hükümet-i dinîyenin bize gösterebileceği yolun sonu bu idi. Bu medenî ve asrî peygamber, peygamberî bir akulla geliyor. Onu gönderen sema değildir. Onu gönderen, Türk kavminin başlangıç devrindeki ruhunun ilk meyl-i perestîşini ancak güneşe göstermiş olan asıl Türk uşak, köle kalmaya istidatsızlığının efendi olmaya, efendi ölmeye liyakat ve azminin neticesidir*³³.”

Abdullah Cevdet 1925’te Ankara’ya bir ziyareti sırasında Mustafa Kemal ile görüşmek istemiş, o da kabul etmiştir. Görüşme ertesinde, Çankaya’daki izlenimlerini dergisinde anlatmıştır³⁴. Ancak Mustafa Kemal ile yapılan dört saatlik görüşmenin içeriği hakkında neredeyse hiç bilgi vermemiştir. Yazıda ona olan hayranlığını ve Mustafa Kemal’in başarılarını anlatmıştır. Onun apayrı bir şahsiyetinin, psikolojisinin ve halet-i ruhiyesinin olduğunu söyleyen Cevdet, “*kendisi yüksek bir psikolojiye mevzuu tetebbu olduğu gibi, fitrî ve pek yüksek bir psikologdur da*³⁵” diyerek, Mustafa Kemal’in bu hususiyetlerinin iyice araştırılması gerektiğini söyler ve bir anlamda şaşkınlığını ortaya koyar. Yine bu yazıda da bundan 20 sene söylediklerinin gerçekleştiğini, o zaman bu söylediklerine bir ‘ütopya’ olarak bakıldığını ancak bunların gerçekleştiğini övünerek yazmıştır. “10 Temmuz inkılabından altı sene önce[1902] şöyle yazmıştım..” diyerek, o bir anlamda aslında Cumhuriyet inkılâplarının habercilerinden biri olduğunu ima eder.

Cevdet Cumhuriyet inkılâplarının habercisi midir?

Abdullah Cevdet’in 1925’ten sonra yazdıklarına ve yeniden yayımladığı kitap ve makalelerine bakılacak olursa onun, ‘bu güne kadar ben şunları savunuyorum, bunların olmasını istiyordum ve bir gün mutlaka gerçekleşeceğine de inanıyordum. İşte gerçekleşti. Bunu gerçekleştiren

³² Abdullah Cevdet, “Mustafa Kemal, Aydın Türk Ocağında”, **İçtihad**, No: 321,15 Mayıs 1931, s. 5452.

³³ Abdullah Cevdet, “Daima Daha İleri, Daima Daha Yüksek”, **İçtihad**, No:188, 15 Eylül 1925, s.3717.

³⁴ Bu görüşmenin içeriği hakkında ayrıca bkz: Zeki Arıkan, “Dr. Abdullah Cevdet’in Bir Mektubundan: ‘Gazi Paşa İle Dört Saat Görüştük’”, **Toplumsal Tarih**, Nisan 2005, S.136, s.102-103.

³⁵ Abdullah Cevdet, “Gazi’nin Köşkünde”, **İçtihad**, No:194, 15 Kanun-ı Evvel 1925, s.3816.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yüce bir el zuhur etti, bütün dediklerim doğru çıktı' demek istediği görülür. Böylece o, bütün bu yapılanlarda 'benim payım var, bunların fikrî hazırlayıcıları arasında, hatta en önlerde ben varım' der gibidir.

Cevdet, II. Meşrutiyet döneminde *İçtihad*'da yazdığı makalelerde dile getirdiği görüşlerin ve toplumsal sorunların çözümüne ilişkin önerilerinin 15-20 sene sonra aynen ortaya çıktığını, âdeta kehanetlerinin gerçekleştiğini iddia edersine, 1922'den sonra on sene öncesinin bazı yazılarını yeniden yayımlamıştır. Bunlar arasında önemli bir makale *Cihân-ı İslâm'a Dair*'dir. Bu yazıda dile getirdiği, ilim, cehalet, ulema(alimler), ümera(yöneticiler) ve yönetim sorunları gerçekten de değil o dönemde bu gün bile çözülmüş değildir. *Yangın Var, Köylülerimiz İçin, Meşihat-ı Celile'nin Tamim Ettiği Dua, Tayyare Donanması ve Din Dua ve Halk* başlıklı yazılarını yeniden yayımlarken, diğer makaleleri içinde eski yazı ve görüşlerine sürekli göndermeler yapmıştır. Cevdet, "Bu satırların Osmanlı İmparatorluğu zamanında ve yirmi sene evvel yazılmış olduğunun göz önüne alınmasını rica ederiz"³⁶ ihtarını yapmaktan da geri durmaz. *İnkılâbın Felsefesi* başlıklı yazısında müderris Halil Nimetullah'ın yazmış olduğu Cumhuriyet inkılâplarını tahlil eden 93 sayfalık eseri³⁷ eleştirmektedir. Onun bu kitapta söylediklerini çoktandır söylediğini, Gazi'nin inkılâplardaki rolünü, önem ve büyüklüğünü kendisinin defalarca ifade ettiğini belirtir.³⁸ Halil Nimetullah'ın "İnkılâbımızın hedefi, millî varlıktır" ifadesine şöyle karşılık verir: "Bu esas, *İçtihad*'ın müdür fikirlerinin 13.sünün³⁹ ayınıdır. *Nimetullah Bey can damarını elinden kaçırmıyor: İktisad!*⁴⁰" Buradan da görüldüğü üzere o, Nimetullah Bey'e, 'inkılâbın felsefesini hazırlayan, fikrî hazırlığını yapan öncelikle benim' der gibidir.

Ölümünün ardından Abdullah Cevdet için yazılanlar

İçtihad'ın son sayısını hazırlarken, aniden geçirdiği bir kalp krizi sonrasında ölen Abdullah Cevdet'in ardından farklı yazılar kaleme alınmıştır, dönemin gazete ve dergilerinde farklı görüşler sütunlara yansımıştır. Özellikle ona karşıt olanlar olanlar, hayli ağır sayılabilecek eleştirel yazılar yazmışlardır. *İçtihad* mecmuasının son sayısında yer alanlar ise tabiatıyla olumlu yazılardır. Onun ölümü üzerine uzun yazılardan birini kaleme alan Mazhar Osman şöyle der:

³⁶ Abdullah Cevdet, "Din, Dua, Halk", *İçtihad*, No:338, 1 Şubat 1932, s.5652.

³⁷ Halil Nimetullah [Öztürk], *İnkılâbın Felsefesi*, İstanbul: İkdam Matbaası, 1928.

³⁸ Abdullah Cevdet, "İnkılâbın Felsefesi", *İçtihad*, No: 252, 1 Mart 1928, s.4799.

³⁹ 'İçtihad'ın Müdür Fikirleri'nden 13.sü şöyledir: "Şarkı Garbın gerisinde bırakan 'âmillerin başlıcaları arasında şunları zikretmelidir: kadının, içinde tutulduğu geri ve aşağı kalmışlık durumu ve hükümetinin bütün şekillerinden ayrılamayan diktatörlük göstergeleri." *İçtihad*, No: 343, 15 Nisan 1932, s.5706.

⁴⁰ Abdullah Cevdet, "İnkılâbın Felsefesi", *İçtihad*, No: 252, 1 Mart 1928, s.5000.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

“Abdullah Cevdet, hakikati eşyayı aramaya hasretmiş bir âlim, bir filozoftu. Cahil mutaassıpların zannettiği gibi bir farazi, bir mülhid değil, fikr ile vahdaniyeti bulmuş, kalp ile asâri hilkatı sevmiş hakiki bir muvahhid idi.

Abdullah Cevdet kadar memleketimizde umumi irfana çalışmış yoktur desem ancak hakikati söylemiş olurum. O hiçbir yerden himaye görmeksizin kendi kendini yarattı, yarattığı eserler ise bir adama ebedî nam bırakacak derecede çok ve kıymetlidir. Cehle, taassuba karşı kullandığı kaleminin belki bu gün dostundan ziyade düşmanı vardır. Lakin ona bu mezar başında toplanan, onu pek iyi anlayan bu mahdud samimi dostlar kafidir. Onun simasını göremeyen müstakbelin sayısız gençleri, Cumhuriyetin atideki evlatları Türklere ilk hürriyet dersini veren, Avrupa edebiyatı ve ediplerini tanıtan garbın büyük filozof ve âlimlerini Türk gençliğine aşıl原因, asırlardan beri kadınları kapalı ve erkekleri püsküllü bir belayı başında taşıyan taşır gördükçe en ağır küfürle itham eden mürâi softalığa hücumda pişdarlık eden, Balkan muharebesinde asrî silah ve terbiye ile mücehhez dünkü tebaamız Bulgarlar Çatalca hattını yarmaya çalışır, altı yüz senelik asil bir imparatorluğu devirirken askerlerimize her gün sekiz yüz defa bilmem ne duasını okumayı tekli eden şeyhülislamın beyannameleriyle acı acı istihza eden hür fikirli, münevver kafalı cesur kalemlî Abdullah Cevdet’i derin bir hürmetle yâd edeceklerdir. İçtihadı ve istikbali için muhitinden teşvik görmemiş, mahkemelerde sürünmüş, hakaret görmüş, parasız bırakılmış, her fikir adamından ziyade hurpalandırılmıştır⁴¹”.

Abdülhak Hamit, Cevdet’in kişisel özelliklerine değinmiştir. Ona göre Cevdet, *“hem münevver, hem de münevver severdir. Birçok kişiye iyilikler ettiği halde birçok kişiden fenalıklar görmüştür. Ömrü müddetince devam eden hayretinin birinci sebebi de bu olsa gerektir.... Çok kere bu adamın hataları kendisinden ziyade zamanına aittir.⁴² Fuat Hulusi, Cevdet’in Ziya Gökalp üzerine olan etkisine değinmiştir. Bilindiği üzere, Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp arasında 1893’te Diyarbakır’daki karşılaşmalarından beri bir etkileşim söz konusudur. Hulusi, bu ilişkiye değinerek şöyle devam eder:*

“Gökalp Ziya, Abdullah Cevdet’i İstanbul’un eski mahallelerini yakan büyük yangınlara benzetirdi. ‘O tarlayı temizliyor, sonra gelen bizler de kolayca imar ediyoruz’ derdi. Abdullah Cevdet yangın ateşi değildi. Yakmaz fakat aydınlatırdı⁴³”.

⁴¹ İçtihad, (İçtihad’ın son sayısında tarih yoktur). No: 358, s.5876.

⁴² İçtihad, No: 358. s.5883.

⁴³ Fuat Hulusi, “Abdullah Cevdet Şahsiyeti”, İçtihad, No: 358. s.5890.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Görüldüğü üzere o toplumsal değerleri öncelikle tartışmaya açan, sonrasında yıkan biri olarak görülür. Yerine nelerin konulacağını ise sonradan gelenler belirlemiştir. Tabii ki yıkılanların yerine mukabilleri ya da daha iyisi getirilmiş midir? Bu tartışılır.

Cevdet'in ölümünden sonra onun olumlu ve olumsuz yönlerine değinen yazılardan birini Celal Nuri yazmıştır. 1914'te *Avrupa'ya Husumet, Avrupa'ya Muhabbet* konulu bir yazı yüzünden araları açılan ve bir daha aynı dergide bir araya gelmeyen ikilinin arasında birçok hadisenin geçtiği muhakkaktır. Celal Nuri, *İçtihad*'ın son sayısında Cevdet'in materyalist olduğunu söyler. "O bir maddiyündü" der. Devamında da:

"Koyu bir dindarlıktan mübariz bir dinsizliğe geçmişti... Abdullah Cevdet bazen dikkat çekmek için âmmenin kanaatine muhalif fikirler de neşrederdi.... Sebatkâr bir dinsiz, çalاکalem bir mütercim. Keyfiyetten ziyade kemiyete itibar eden bir Fikret adamı, uğraşıcı bir yazıcı, zavallı!!.. Hür fikirliler arasında ise fikirlerini kıvrmadığından dolayı Abdullah Cevdet'i itham edenler az değildi... Lakin bir dakika için müverrih olalım, zamanımızdan uzaklaşalım. Abdullah Cevdet İçtihad koleksiyonlarıyla, kitaplarıyla, tercümeleriyle fikir hürriyetinin pişdarlarından⁴⁴"

Celal Nuri'nin buradaki iddialarına âdeta bir cevap kabilinden yine, onunla pek çok yerde yolları kesişen önemli bir son dönem Osmanlı aydını Hüseyinzâde Ali Bey[Turan] şöyle bir hatıra anlatmıştır:

"Ona Etem Akif Beyin Hukuk Fakültesindeki odasında rast geldim. Orada bir aralık ihtifali dolayısıyla Goethe'den bahis açıldı. Biraz şaka tarzında dedim ki: Cevdet, Goethe şairliğe Muhammed aleyhtarı bir gavur olarak başlamışken, nihayet onun peygamberliğine inanarak öldü; korkarım ki şairliğe bir Müslüman imanıyla başlayan sen akıbet gavur olarak öleceksin!!

Merhum biraz sinirlendi, dedi ki: "Muhammed'in peygamberliğine inanan bir Müslüman olmadığını size kim söyledi." Bunun üzerine Etem Akif Bey:

-Öyle ise üstat dedi, bu vadede de bir şeyler yazsana! Hakkındaki şüpheler ortadan kalksın! Cevdet yazacağını vaat etti.... Hakikat şu ki: büyük mefkûresine doğru tekâmül merhalelerini müstakim bir hat üzerinde kat eden Ziya Gökalp'in aksine olarak, hedeflerine varmak için pek zikzak fikir ve kanaat yollarında yürüyen Abdullah Cevdet'in hayatı bir sürü bariz ve anlaşılmaz tezatlarla doludur. Onun

⁴⁴ Celal Nuri, "Abdullah Cevdet'e Dair", *İçtihad*, No: 358, s.5892-3.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

şahsiyeti, ruh ile cismin, maneviyat ile maddiyatın, ideal ile ihtirasatın daimi bir çarpışmasına sahne olmaktan ibaret kalmıştır...

Azizim sen 'dindar bir dinsiz veya dinsiz bir dindarsın' Dostum biraz düşündü, sonra dedi ki:

Bekli biraz haklısın, ruhumda çarpışan azdâdı kendim de hissetmemiş değilim ve bunu birçok şiirlerimde ifade etmişim! Fakat düşünmeli ki, beni bu hale koyan âmil içinde yaşamış olduğum o mecmâ azdâttan ibaret olan içtimai muhitimizdir⁴⁵."

Burada, 'bir toplumda zamanı geldiğinde işlemeye başlayan soyut dinamikleri ya da toplumsal hayatı yönlendiren iklim'i ifade eden 'zamanın ruhu' kavramının Cevdet üzerinde nasıl ortaya çıktığı görülebilmektedir. Bilindiği üzere Abdullah Cevdet'in en çok eleştirildiği konulardan biri din karşısındaki tutumudur. Her hangi bir yoruma gerek kalmayacak şekilde yukarıdaki satırlar onun kişisel olarak din ile olan mesafesini ortaya koymaktadır. Osman Ergin'in de belirttiği üzere, Cevdet'in din eleştirisini bu günün ölçülerinde değerlendirmek yanlış anlamalara yol açabilir. Zira o özgün dinden ziyade dine sonradan katılan hurafeleri eleştirmiştir.⁴⁶ Yine bu kaygılarla, derginin son sayısına, 1890'larda Hz. Peygamber için yazmış olduğu *Nât-ı Şerif* de yeniden yayımlanmıştır.

Genel değerlendirme ve sonuç

Abdullah Cevdet'in Cumhuriyet inkılabları üzeri olan etkilerini ve katkılarını belirlemek elbette güçtür. Ancak buraya kadar onun yazdıklarından ve onun hakkında yazılanlardan hareketle bazı somut bulguların da ortaya çıktığı görülebilir. Cumhuriyet inkılablarının bir nevi taslak programı olarak görülen Kılıçzâde Hakkı'nın "*Pek uyanık bir uyku*" makalesi⁴⁷ 1912'de *İctihad*'de yayımlanmış ve çok tepki çekmiştir.

⁴⁵ Hüseyinzâde Ali[Turan], *İctihad*, No: 358. s.5886.

⁴⁶ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Mat., C.1-2, 1977, s.283.

⁴⁷ Bu duruma pek çok kaynak gösterilebilir: Önemli görülenlerden bir kaçını için bkz.: "Abdullah Cevdet ve onun Batıcılığında, sonra da bir çok kaynakta Atatürk devrimlerinin programı olarak nitelendirilen 'Kılıçzâde Hakkı'nın programı'..." Hasan Bülent Kahraman, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucu Olarak Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C.3, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s.128; Diğerlerinde de buna çok benzer ifadeler yer almaktadır. Celal Pekdoğan, *Batıcı Bir Düşünür Olarak Kılıçzâde Hakkı (1872-1960)*, H.Ü. AİİTE. Basılmamış Dr. T., Ankara, 1999, s.3 vd.; Tarık Zafer Tunaya, *Amme Hukukumuz Bakımından II. Meşrutiyet'in Fikir Cereyanları*, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul, 1948, s.56 vd.; M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, 1981, s.367; Metin Kayahan Özgül, *Türk Edebiyatında Siyasî Rüyaalar*, Ankara, Akçağ Yay., 1989, s.146; Robert E.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bu yazıda, rejim dışında diğer bütün Cumhuriyet inkılabları istenmiştir. Bunun dışında diğer pek çok yazı ve tartışmada, yeni bir toplum, yeni bir devlet ve yeni bir neslin arayışları ve nitelikleri üzerinde uzun tartışmalar yapılmıştır. Bütün bunlardan inkılabların en önde gelen ismi Mustafa Kemal'in ve diğer kadronun etkilenmesi ihtimal dâhilindedir. II. Meşrutiyet döneminde savunulan ve istenilenler ile Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılanlara bakıldığında büyük bir paralellik olduğu açıktır. Buradan hareketle Cevdet'in ölümünden sonra, inkılabların hazırlığında onun büyük emeğinin geçtiğini belirten bir yazı da yayımlanmıştır⁴⁸. Yazıda, bu emeğin görülmemesi nankörlük olarak görülmüştür. II. Meşrutiyet'i hazırlayan fikrî harekette Abdullah Cevdet'in *İçtihad*'ı ve onun peşinden gelen eserlerin önemli bir yer işgal ettiği belirtilir. Ayrıca -abartılı da olsa- 'bu güne kadar Türk camiasının geçirdiği inkılabların pek çoğunda Abdullah Cevdet'in tesiri barizdir' denilir. 'Bu günkü inkılabların temellerini yirmi iki sene evvel henüz kimsenin bahsetmediği bir sırada *İçtihad* atmıştı' yorumu yapılır. Abdullah Cevdet'in bu yüzden 'tekfir edildiğini' (kafir sayıldığını) belirten yazar, gazetesinin kapatıldığını, hiçbir işe kayrılmadığını ekler. Ona göre Cevdet'in ısrarı "*mukaddes bir cihat halini almıştır ve bu cihatta senelerce sonra muzaffer olduğu zaman geri çekilmiştir. Mamefihi esasen her inkılâbın fikir ordusu, kumandanları hareket başlar başlamaz geri çekilirler*"⁴⁹. Zaten Cevdet, hem Mustafa Kemal'e olan hayranlığını belirtirken, hem de her inkılâbın ertesinde yapılanları teşci ederken, 'ben bunları söylemiştim, ben bu güne kadar bunları savunuyordum, benim dediklerim oldu' kabilinden ifadelerde bulunmuştur. Maarif vekâletince Cevdet'e tercümelerin ismarlanması, bu tercümelerin okullarda ders kitabı ve yardımcı kaynak olarak okutulması, *İçtihad*'ın bakanlıktan destek alması, onun sürece olan katkılarına açık olarak gösterir.

Bunlardan daha önemli bir konu da, Mustafa Kemal ve Cevdet'in bazı söylemlerindeki benzerliktir. Özellikle değişim, medeniyet, yeni bir nesil ihtiyacı, toplumsal sorunların temel nedeni cehalet, Türk milletinin azmi, kararlılığı vb. konularda bir söylem karşılaştırması yapıldığında benzerlikler göze çarpar. Örneğin Cevdet'in, "*Türk her müşkül görüneni kolay yapmak sırrına maliktir, bu ruha ait bir şecaattir. Milletleri büyük yapan bu şecaattir. 21. asır şahidim olsun: Türk büyük olmak için hiçbir şarttan mahrum değildir. Büyük olacak ve bunu yüz sene evvel iman ve iz'an gözüyle gördüm*"⁵⁰ ifadelerinin

Ward- Dankvart A.Rustow, **Political Modernization in Japan and Turkey**, Princeton 1976, s.376.

⁴⁸ [Yazarı yok], **İçtihad**, No: 358, s.5899.

⁴⁹ [Yazarı yok], **İçtihad**, No: 358, s.5899.

⁵⁰ Dr. AB. DJ, "Asie Mineure", **İçtihad**, No: 284, 1 Teşrin-i Sani 1929, s.5280.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Mustafa Kemal'in Türk milleti hakkında söyledikleriyle benzerlik gösterdiği açıktır.

Yine Mustafa Kemal'in ekonomik görüşlerinde önemli bir yer teşkil eden ve İzmir İktisat Kongresi'nde ısrarla üzerinde durulan ekonomik tam bağımsızlık ilkesinin *İçtiḥad*'ın yayın prensiplerinden biri olması fikir ve ideal benzerliğinin göstergelerindedir. *İçtiḥad* daha 1905'ten beri, "*hürriyetlerin akdem ve akdesi vicdani hürriyettir. Ferdî ve maşerî istiklâllerin anası da iktisadî istiklâldir*⁵¹" ilkesini savunmaktadır.

Cumhuriyet inkılâpları içerisinde farklı bir yeri olan din ve toplum ilişkilerinin yeniden tayini, din ve vicdan, hürriyet, laiklik uygulamalarının bir yönüyle Abdullah Cevdet ve *İçtiḥad*'dan etkilendiği söylenebilir. Cumhuriyet'in dindarlık anlayışının, Abdullah Cevdet'in dindarlık anlayışı ile çok paralel olduğu gözlerden kaçmaz. Cevdet,

*"Evet, biz herkesin dindar olmasını isteriz, fakat bizim dindar yalnız o adamdır ki hakikati arar, hakikati düşünür, hakikati sever. Dindarlığın bu felsefi manasıyla herkesin dindar olduğu gün din, hem lâhutî, hem nâsutî müesseselerin en yükseği, en derini ve en güzeli olur. Aramak ümid eserdir, düşünmek ışıklanmaktır; sevmek güzelleşmek ve yükselmektir, bizim anladığımız ve mütedeyyini olduğumuz din bu üç türlü faaliyet menbaıdır. Din kitabını yani Kur'an-ı Kerim'i halk kendi dilinde okur ve anlarsa salim ve sadık manasıyla dindar olur ve ancak o zaman hakıyla dindar olur*⁵²" der.

Bu düşünce ve isteklerin 1928 sonrası din ve dinî hayatta reform çalışmalarında önemli bir işgal ettiği düşünülebilir. Dinin millileştirilmesi, din dilinin Türkçeleştirilmesi ve dinin her yönüyle bireylerin vicdanına indirgenmesi, dünyevileştirilmesi öncelikle Abdullah Cevdet ve *İçtiḥad*'ın savunduğu bir sistemdir. Dinin toplumsal hayattan çekilerek bireylerin sadece bir inanç alanı olarak tanımlanması farklı toplum kesimlerince karşılık bulmuştur. Onun rahip Jean Meslier'den *Sağdıyu* başlığıyla tercüme ettiği *Le Bon Sens* ve daha sonraları '*Tanrısızlığın İlmihali*' adıyla da Maarif Vekâletince yayımlanan eserin özellikle erken Cumhuriyet döneminde birkaç baskı yapması onun değer verdiği düşünce ve düşünürlerin ne kadar kabul gördüğüne de bir işarettir.

Yine Abdullah Cevdet'in yeni bir nesil ve toplum oluşturmak zihniyetine hizmet amacıyla önce dergisinde parçalar halinde yayımlayıp sonra kitaplaştırdığı tercüme eseri *Adâb-ı Muâşeret* onun, yeni toplumsal

⁵¹ Abdullah Cevdet, "İktisadi dertlerimizle mücadele", *İçtiḥad*, No: 294, 1 Nisan 1930, s. 5359.

⁵² Abdullah Cevdet, "Din, Dua, Halk", *İçtiḥad*, No:338, 1 Şubat 1932, s.5652.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

değerlerin oluşturulmasında da katkısının olduğunu gösterir. Zaten Cevdet, yeni Türk gençliğinin hangi değerleri kazanması ve taşıması yolunda dergisinde sürekli yazılar yazmıştır. Geleneksel Türk aile sistemini çeşitli yönleriyle eleştiren Cevdet, İngiliz aile ve eğitim sisteminden örnekler vermiştir.

Son olarak Abdullah Cevdet'in Mustafa Kemal ve erken Cumhuriyet dönemi eğitim ve kültürü üzerine etkisi hakkında şunlar belirtilebilir: A. Cevdet'in önde gelen eseleri ve *İçtihad dergisinden* hareketle, onun çok orijinal, aykırı görüşlere sahip, çığır açıcı yeniliklere işaret eden bir aydın, düşünür, gazeteci ya da kanaat önderi olmadığı söylenilebilir. O, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminin bütün imkânlarını zorlayarak, beceri, cesaret ve heyecanla, idealleri uğruna hayatı boyunca bıkip usanmadan çalışmıştır. Bireysel gayretleriyle elde ettiği imkânlar sayesinde Avrupa'daki gelişmeleri, yeni fikirleri takip edebilmiştir. Ancak, buralarda gördüğü her yeniliği, her farklılığı büyük bir heyecanla, hemen hiç sorgulamadan, süzgeçten geçirmeden, içinde yaşadığı toplumun sorunlarına çözüm olur diye dergisine aktarmıştır. Le Bonn'un yazılarını, görüşlerini günü gününe aktarmıştır. Sıkı bir kalem tartışmacısı ve çalakalem bir mütercim olması, her duyduğunu çözüm diye önermesi şiddetli eleştirilerle tepki çekmiştir. Bunu bir etki olarak yorumlamak biraz zordur. Onun din, nüfus, eğitim, kıyafet vb. konularda öne sürdüğü düşüncelerin Cumhuriyet öncesinde aşırı eleştirilmesi bu düşüncelerin pek çoğunun batıdan aktarma olmasından kaynaklanır. Zaten bu sebeple öne sürülen fikir ve önerilerden pek çoğu kısa bir süre sonra geçerliliğini yitirince Cevdet de hemen gündem değiştirme adına yeni bir konuya geçiş yapmıştır. Mütareke döneminde Kürt Teali Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti ile olan ilişkileri ile özellikle 1922'de tartışmaya açtığı Bahaîlik konusu burada söylenenleri destekler niteliktedir.

Bütün bunlara rağmen onun öne sürdüğü düşünce ve isteklerden pek çoğu Mustafa Kemal ve diğer inkılâp kadroları tarafından hayata geçirilmiştir. Elbette yapılanlar o istedi diye yapılmamıştır. Bu süreçte onun katkıları inkâr edilemez, ancak onun belirleyici bir role sahip olup olmadığı ise tartışılır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

KAYNAKÇA

- Abdullah CEVDET. “Büyük Millet Meclisinin Açılması Münasebetiyle Gazi Paşa Hazretlerinin Nutku”, **İçtihad**, No: 216.
- Abdullah CEVDET. “Din, Dua, Halk”, **İçtihad**, No: 338, 1 Şubat 1932.
- Abdullah CEVDET. “Dini Terbiye”, **İçtihad**, No: 224, 15 Mart 1927.
- Abdullah CEVDET. “Edouard Herriot Mütefekkir ve Türkiye Dostu”, **İçtihad**, No: 348, 1 Temmuz 1932.
- Abdullah CEVDET, “Gazi Hazretlerinin Nutku ve İsmet Paşa’nın Beyanati”, **İçtihad**, No:239, 1 Teşrin-i Sâni [1]927.
- Abdullah CEVDET. “İçtihad’ın 24. Sene-i Devriyesi”, **İçtihad**, No: 259, 1 Eylül 1928.
- Abdullah CEVDET. “İktisadi dertlerimizle mücadele”, **İçtihad**, No: 294, 1 Nisan 1930.
- Abdullah CEVDET. “İnkılâbın Felsefesi”, **İçtihad**, No: 252, 1 Mart 1928.
- Abdullah CEVDET. “İş Üniversitesi”, **İçtihad**, No: 285, 15 Kanun-ı evvel 1329..
- Abdullah CEVDET. “İşimiz Bitmemiştir”, **İçtihad**, No: 351, 1 Temmuz 1932.
- Abdullah CEVDET. “Mustafa Kemal, Aydın Türk Ocağında”, **İçtihad**, No: 321,15 Mayıs 1931.
- Abdullah CEVDET, “Yaratmal”, **İçtihad**, No: 284, 1 Teşrin-i Sâni 1329, s.5290.
- Abdullah CEVDET, “Zî Şevket Müceddidimiz İstanbul’da”, **İçtihad**, No: 231, 1 Temmuz 1927, s.4399.
- Abdullah CEVDET. “Asrî Talim ve Terbiye”, **İçtihad**, No:220, 15 Kanun-ı Sâni 1927.
- Abdullah CEVDET. “Bize lazım Olan Felsefe, 1”, **İçtihad**, No: 327, 15 Ağustos 1931, s.5524.
- Abdullah CEVDET. “Daima Daha İleri, Daima Daha Yüksek”, **İçtihad**, No:188, 15 Eylül 1925.
- Abdullah CEVDET. “Gayemiz ve Yeni Programımız”, **İçtihad**, No: 235, 1 Eylül 1927.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- Abdullah CEVDET. "Gazi'nin Köşkünde", **İçtihad**, No:194, 15 Kanun-ı Evvel 1925.
- Abdullah CEVDET. "Yirmi Üçüncü Sene", **İçtihad**, No: 235, 1 Eylül 1927.
- AKYÜZ, Yahya. "Atatürk'ün Düşünce Yapısının Kökenleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1992, S.23, s.233-240.
- ARIKAN, Zeki. "Dr. Abdullah Cevdet'in Bir Mektubundan: 'Gazi Paşa İle Dört Saat Görüştük'", **Toplumsal Tarih**, Nisan 2005, S.136.
- BUYSE, Omar. **Amerika Terbiye Usulleri**, 2 Cilt, (Çev.: A.Cevdet, İstanbul: 1925).
- Dr. AB. DJ[Abdullah CEVDET], "Asie Mineure", **İçtihad**, No: 284, 1 Teşrin-i Sani 1929.
- CELKAN, Hikmet Yıldırım. **Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi**, MEB Yay., İstanbul, 1990.
- ERGİN, Osman. **Türk Maarif Tarihi**, Eser Mat., C.1-2, 1977.
- ERGÜN, Mustafa. **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara: Ocak Yay., 1997.
- FEHMİ, Nuri. "Büyük Dosta", **İçtihad**, No: 358.
- GENCER, Bedri. "Türkiye'de Laikliğin Tarihi Dinamikleri", **Toplum Bilim**, S. 84, Bahar, s.151-171
- GENCER, Bedri. **İslam'da Modernleşme, 1839-1939**, Ankara: Lotus Yay., 2008.
- GUYAU, Jean M. **Bir Filozofun Şiirleri**, İstanbul: 1930, (Çev.: Abdullah Cevdet).
- GUYAU, Jean M. **Terbiye ve Veraset**, (Çev.: A.Cevdet, İstanbul: 1927).
- HULUSİ, Fuat. "Abdullah Cevdet Şahsiyeti", **İçtihad**, No: 358.
- [İÇTİHAD] "Cumhuriyetimizin Hars Sahasında Bir Feth-i Mübini, Latin Harflerinin Kabulüne Karar Verildi", **İçtihad**, No: 252, 1 Mart 1928.
- [İÇTİHAD] "Kanun-ı Medeni", **İçtihad**, No: 199, 1 Mart 1926.
- [İÇTİHAD] "Vasıf Bey", **İçtihad**, No: 268, 1 Mart 1929.
- İLERİ, Celal NURİ. "Abdullah Cevdet'e Dair", **İçtihad**, No: 358.
- KILIÇ, Selami, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri**, Kaynak Yay., İstanbul, 2005.
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- Le BONN, Gustave. **Dün ve Yarın**, (Çev.: Abdullah Cevdet, İstanbul, 1921).
- Le BONN, Gustave. **Avrupa Harbinden Alınan Psikolojai Dersler**, İstanbul: 1918 (Çev: Abdullah Cevdet).
- MARDİN, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İstanbul: İletişim Yay., 2001.
- MESLİER, Jean. **Akliselim**, İstanbul: 1929, (Çev.: Abdullah Cevdet).
- ÖZTÜRK, Cemil. **Atatürk Dönemi Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Ankara: TTK Yay., 1996.
- [ÖZTÜRK] Halil Nimetullah. **İnkılâbın Felsefesi**, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1928.
- SÖNMEZ, Cemil. **Atatürk ve Okuma Sevgisi**, Ankara: Kültür Bak. Yay., 1994.
- ŞÜKRÜ, İsmail. "Asrî Türk Harfleri Hakkında", **İçtihad**, No:189, 1 Teşrin-i Evvel 1925.
- TURAN, Şerafettin. **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK Yay., Ankara, 1999.
- [TURAN] Hüseyinzâde Ali. **İçtihad**, No: 358.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya. **Şeytanla Konuşmalar**, Ülken Yay., İstanbul: 2002.
- ZÜRCHER, Erik-Jan. "Ottoman Sources of Kemalist Thought", **Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy**, Edited by Elisabeth Özdalga, London And New York: RoutledgeCurzon, 2005.